

NEMZET ÉS HAGYOMÁNY

DEMETER ZSÓFIA

*Ez volt az év! Csudáknak éve!**Emlékezés a 160 évvel ezelőtti dunántúli védelmi hadműveletre*

Ez a szökőév – mert 1848 szökőév volt –, ahogy Eötvös Károly nevezte, „A nagy év” azóta is meghatározza életünket: egy esős tavaszi és egy borongós őszi nap közé sűríti ünnepeinket és munkánkat. Erre utal a címben idézett Tompa Mihálytól származó sor is, amellyel a 160 évvel ezelőtti dunántúli védelmi hadműveletre szeretnék emlékezni: az 1848 őszi háború eseményei közül is elsősorban a pákozdi csata körüli történésekre.

Bármit teszünk és mondunk ezen az évfordulón, arról tudnunk kell, hogy az ma már a magyar nemzeti mitológia része.

A „nemzeti mitológia” sok apró jellel szövi át gondolkozásunkat. Apai nagyanyám, Slezák Mária, kevés iskolát járt balassagyarmati parasztasszony, soha másképpen ki nem ejtette Kossuth nevét, csak úgy „Kossuth apánk”. Anyai nagyanyám, Pásztor Erzsébet pedig – abaúji református tanító lánya – büszkén emlegette, hogy rokona volt az a híres sárospataki professzor, Kövy Sándor, akivel éppen a joghallgató Kossuthnak gyűlt meg a baja.

Tanulmányaink, olvasmányaink között is többször találkoztunk a forradalom és a szabadságharc időszakának regényes, lírai vagy drámai feldolgozásával. Jókai Mór munkásságának java nyúlt vissza ezekhez az eseményekhez, néha megdöbbentően emelve ki a jellemző apróságokat.

Apró példaként kell itt elmondanom, hogy a Jellasics elleni harc és hadsereg ismert szereplői közül is több testvérpár viselte az Eugen–Edmund, azaz a Jenő–Ödön névpárt: például Meszlényi, Zichy testvérek. Szegény kivégzett Zichy Ödönt a korabeli lapok gyakran titulálták Jenőnek. S – immár kötelező olvasmányként – nem gondoltuk-e merő képtelenségnek *A kőszívű ember fiai* című Jókai-regényben a Baradlay-fiúk névcserejének tragikumát? Az azonos ügyért harcoló három fiútestvér ma, kevés gyermeket vállaló korunkban, eleve romantikus túlzásnak hat. Ám csak a pákozdi csatában bizonyíthatóan több ilyen testvéri hármas vett részt. Leghíresebbek a Perczel-fiúk – Mór, Miklós és Sándor – s az ő harcukat a népes família többi tagjai (Antal, Gyula, Béla és István) a népfölkelés szervezésével támogatták. Rosty Zsigmond is két testvérével – Györggyel és Istvánnal – együtt vett részt a csatában, miközben édesanyjuk Székesfehérváron imádkozott értük. Degré Alajos, Adolf és György, Kosztolányi Péter, Mór és Károly is vállvetve harcoltak a szabadságharc különböző színterein.

S elfeledkezhetünk-e a Görgey testvérekről, Artúrról, Istvánról és Árminról, akik harcukban még unokatestvérük, Kornél segítségére is támaszkodhattak?

[*Nemzet és hagyomány*]

A pákozdi ütközetben résztvevők között voltak más rokonok is. Lázár György őrnagy, az 1. honvédszászlóalj parancsnoka, Móga János veje volt. Schweidel Józsefnek fia, Albert is apja ezredében szolgált. A váci mozgó nemzetőrserég segéd-tisztje Kazinczy Ferenc fia, Kazinczy Lajos százados volt, akít a 13 aradi vértanú után szintén Aradon végeztek ki. Az ellenfél hadseregében szolgált Latour, bécsi hadügyminiszter unokaöccse, Roden vértesskapitány.

Igen, nagy év volt ez! Összekötött és szétválasztott családokat!

Azt persze természetesnek kell tartanunk, hogy a „nagy év” megélői – akár ha már íróként figyelő tekintettel néztek széjjel, akár ha később (talán épp az emlékezés hatására) lettek is írókká – szinte életművük témájává választották a szabadságharcot. Jókai Mór majd egy tucat könyvet szentelt e témának. A ma is ismert nagy nevek mellett álljon itt most ajánlóul a kevésbé ismerteké is: Degré Alajosé, Boross Mihályé, Vas Gerebené. A korszak iránt érdeklődők, ma már bizony kissé nehézkesnek tűnő körmondataikat is haszonnal betűzgethetik.

Petőfi Sándor verse, *A vén zászlótartó* alsós tananyag, s ennek köszönhetően annyit mindenki tud is a dunántúli védelmi hadműveletről s a pákozdi csatáról, hogy következményeként „Fut Bécs felé, Jellasics, a gyáva”. De tudunk-e ennél sokkal többet, akár e szép versből, akár a csatáról? Tudjuk-e, hogy azon a pénteki napon, 1848. szeptember 29-én kik fordultak meg a ma is bejárható csatatéren? Szoktunk-e beszélni arról, hogy milyen kulcsfontosságú szerepe volt az akkor már és még ügyvezető miniszterelnök Batthyány Lajosnak abban, hogy ez a sereg felkészült a csatára s egyáltalán a hon védelmére? Szoktunk-e emlékezni Csányi Lászlóra, s tudjuk-e, hogy ők ketten – Batthyány és Csányi – szenvedtek mártírhalált az 1848–49-es miniszterek közül? A pákozdi csatában még két későbbi aradi vértanú is részt vett: Kiss Ernő és Schweidel József a tizenhármak közül, vajon megemlékeztünk-e erről valaha?

Érdekes megemlíteni, hogy a vezérek között két beteg is volt. Móga János igen nehezen mozgott az 1809. évi wagrami csatában szerzett sérülése miatt, Teleki Ádám pedig súlyos szívbetegeggel küzdött.

A táborban járt, és tudósította is a látottakról Vasvári Pál, aki a következő évben maga is csatatéren esett el. Ugyancsak 1849-ben halt meg a pákozdi csata egy másik résztvevője, Répássy Mihály is. Igaz, őt az ekkor pusztító kolerajárvány ragadta el.

Ivánka Imre, a kortársak szerint a legkiválóbb honvéd vezérkari tisztek egyike, a pákozdi csatában fogságba esett, a fegyverszüneti tárgyalásoknál szabadon engedték, ám alig egy hónap múlva november 26-án ismét Jellasics fogságába került, és maradt is a szabadságharc végéig. Guyon Richárd itt híresült el „halált megvető” bátorságáról. Andrassy Gyula, a kiegyezés utáni miniszterelnök, mint Móga fővezér egyik nyargonca (parancsörtisztje) a csata kritikus pillanatában sietett a magyar jobbszárny megsegítésére.

Sikeresen szerepelt, a magyar siker kulcsa volt a pákozdi háromszögű csatatéren először felállított honvédtüzérség Mack József és Jungwirth Károly vezetésével. Tudunk-e róluk, ismerjük-e egyáltalán nevüket? Pedig külön érdekesség, hogy Mack Józsefet a csata után a helyszínen századossá léptette elő Móga János.

A kérdések sora kifogyhatatlan, bár a véleményem szerinti legfontosabb még hátra van. Az tudniillik, hogy miért nem szoktunk világosan beszélni arról, hogy a pákozdi hadművelethez szorosan hozzátartozik a székesfehérvári, a táci, a kálozi és a leghíresebb, az ozorai is. Hiszen ugyanazon szembenálló hadseregek egy-egy egysége (tartaléka és különítménye) csapott itt össze! Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy-egy fővezér, Móga és Jellasics állt a szembenálló hadseregek – adott esetben másutt tartózkodó – egységei élén. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az egyes seregrészek – a korabeli hírközlési viszonyokat figyelembe véve – mit sem tudtak egymásról. Tudjuk például, hogy Jellasics, az ellene kibontakozó népfölkelés sikeres tevékenysége miatt szeptember 21-e után semmiféle összekötésben nem állt hátszágával, hiszen mögötte, a magyar területre való behatolás után fölkelt a nép, szeptember 26-a óta pedig tartalékával sem tudott kapcsolatot tartani. A másik oldalon sem volt azonban sokkal jobb a helyzet. Görgey Artúr október 1-jén felháborodottan írta a képviselőháznak: „Múlt hó 29-én Velenczénél ütközet volt a nélkül, hogy nekem valami tudtomra adatott volna.”

Soha nem látott tömegek hullámzottak ebben az évben az utcákon. Aki híreket akart hallani, ki kellett mennie az utcára: a gőzhajóállomásra, a kávéházba, a postakocsiállomásra, a népgyűlésre. Falragaszokat, hírlapokat kezdtek olvasni az emberek, szónoklatokat hallgattak, hiszen a hírek csak szóban vagy írásban érkezhettek. Egyéb – bár fontos – információt a hangok és a színek közvetítettek. Boross Mihály leírja, hogy Székesfehérváron a városháza kapuját a hatalmi viszonyok változásának megfelelően hol nemzeti színűre, hol pedig fekete-sárgára mázolták.

A hetes esőktől felázott vidéken dobok és harangok riadója hallatszott, ágyúdörej és puskaropogás, őrtüzek és vacsoratüzek lobbantak – megtévesztésül olykor több is (például Ozoránál és Tácsnál), mint amit az adott haderő létszáma indokolt. Jellasics hadának szökésekor is feladata volt a Székesfehérváron hagyott helyőrségnek, hogy táplálják az őrtüzeket, nehogy idő előtt észrevegyék a magyarok a háromnapos fegyverszünet alatti csapatmozgást. Az emberi indulatok is hamar felforrósodtak a sorsdöntő percekben. A pákozdi csatát megelőző estén többen „akaszkodtak össze”: a haditanácson a Perczel testvérek és Móga János vitája közben a templomban álló tömegben maga Batthyány miniszterelnök is összeszólalkozott Bernáth József képviselővel úgy, hogy majdnem párbaj lett a dologból. Az esetről a miniszterelnököt még hadbíróági tárgyalásán is faggatták. Este pedig, a kápolnásnyéki vendéglőben, Batthyány Lajos szállásán, a Lamberg meggyilkolásának híre feletti döbbenetben Perczel Mór szólalkozott össze Szapáry Antallal.

Az egykorú leírásokból és visszaemlékezésekből tudjuk azt is, hogy az ütközet időszakában telihold volt. A holdvilág 28-án este jótékonyan világította meg az utat, így az előzőleg Pest felé elindult miniszterelnök kocsisa észrevette a szembejövő futárt, aki Lamberg halálhírét hozta. Ezután fordult vissza Batthyány a táborba, ahol (vagy a nyéki fogadóban, vagy Szapáry szállásán) találkozott a hozzá indult Kemény Zsigmonddal, illetve Pálffy Jánossal. Tőlük azt a tanácsot kapta, hogy ne induljon a fővárosba. A miniszterelnök az éjjel folyamán Móga altábornaggyal, majd hajnalban – egy Zichy Ödönnel elköltött reggeli után – Székesfe-

[*Nemzet és hagyomány*]

hÉrváron Jellasiccsal tárgyalta. Innen indult el idegileg és fizikailag is igen megviselt állapotban Csóron, majd Ikerváron át Bécsbe. Jellasics közben a már hajnalban megindult balszárnya után főserégét is a pákozdi útra indította.

Másnap, a csata estéjén felhők takarták el a holdat, s esett is a hideg eső. Mindez most nehezítette a magyar sereg éjszakai hátravonulását. Itt jegyzem meg: íme, a magyar sereg is hátravonult a fegyverszünet hatálya alatt, igaz, hogy csak Martonvásárig! Lényegében ezt tette Jellasicsé is, csak az Bécsig futott. Tehette: a fegyverszüneti tárgyalásokon meghatározott demarkációs vonalat egyik fél sem lépte át előre, mindkettő csak hátra, a másik seregtől távolodva.

A harc és főként a győzelem mámorában formálódott a szabadságharc, s teremtdőtt meg a magyar nemzeti mítosz fontos eleme. A szabadságharc utóbb elbukott, de a legendakör most volt születőben a legendateremtés nagymesterei, a XIX. század írói, az események visszaemlékezői és a népi emlékezet révén.

Természetesen éppen a pákozdi csata körüli időkben, a fegyveres fenyegettség közepette gyorsultak fel az események. Sok és sokféle történés sűrűsödött, térben viszonylag messze lejátszódó események is szorosan kapcsolódtak össze. Az 1848. szeptember 11-e (Josip Jellasics serege átlépi a Drávát) és október 7-e (a Roth-hadtest ozorai fegyverletétele) közötti szűk hónap kapcsán szólni illene a szorosan vett hadmozdulatok mellett Kossuth alföldi toborzótjáról, Lamberg Ferenc meggyilkolásáról, Zichy Ödön kivégzéséről is.

A 160 évvel ezelőtti események tanúi egyre sokasodnak. Egyrészt azért, mert történészek nemzedékei új eredményeket publikálnak. Másrészt viszont azzal is, hogy valóban új források is bekerülnek a kutatásba. Példának hozom Hermann Róbert új és új eredményeit, illetve a székesfehérvári Szent István Király múzeum gyűjteményében fellelt Wesselényi levelet.

A liberalizmus gondolkodója, a híres bálványozott és támadott ellenzéki vezér egyik utolsó Magyarországon írott levelét őrzik a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteménye. E levél 1848. szeptember 28-án este íródott az Ikerváron tartózkodó Batthyány Lajosnéhoz. A miniszterelnök feleségét Wesselényi Miklós tudósította a Pesten történekről, a nap legnagyobb és mondhatjuk, hogy a szabadságharc, valamint Wesselényi élete szempontjából sorsdöntő eseményéről, Lamberg altábornagy meggyilkolásáról. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a fegyveres harc elkerülhetetlen mindkét harcoló fél szempontjából, s ez a tény volt az, ami Wesselényit végképp megfélemlítette. Másnap, a pákozdi csata napján kedvelt gyógyhelyére, a csehországi Gräfenbergbe utazott, s onnan 1850-ben már csak meghalni tért haza. Wesselényi levele ezen történelmi körülmények között egyéni állásfoglalását, a Lamberg-gyilkosság elítélését és a Batthyány Lajos törekvései sikeréért való aggodalmat híven tükrözi, s még sok kultúrtörténeti adalékkal is szolgál.

Wesselényi a levélben igen lesújtó véleményt alkot a szeptember 28-án történt „gyalázatos tettről”, Lamberg meggyilkolásáról: „szegény Lamberg” meggyilkolását a nép „czudar, gyáva s bűnös” tettének minősíti, s megjegyzi „mérhetetlenek lehetnek ezen gyalázatos catastrophanak e honrai rossz következtései”. Wesse-

lényi természetesen arról is beszámol az aggódo feleségnek, amit Batthyány Lajosról tud: „Minden becsületes ember, a város legnagyobb része s a baloldaliak is... nagyon fájlják, hogy Lajosnak a táborba kellett mennie, s nagyon várják visszatértét.”

Wesselényi nem tudhatta, s talán nem is tudta meg soha, hogy Batthyány Lajos éppen eme levél írása idején, zsebében a mélyen eltitkolt hírral, amelyet Jellasics küldöttétől, a foglyul ejtett Fligely őrnagytól vettek el, s amely szerint Jellasics másnap támadni fog, személyes fellépésével segítette döntéshez a sukorói haditanácsá átalakult tiszti gyűlés pártviszályoktól és személyes sértettségektől megosztott résztvevőit. A döntés eredménye a pákozdi csata lett.

Csupán epilógusként teszem hozzá, hogy a Lamberg-gyilkosság mind Batthyány október 2-án kelt lemondásának, mind pedig 1849. januári elfogatása után az ellene felhozott vádaknak egyik eredője volt, a pákozdi csatával pedig végleg bebizonyosodott, hogy a fegyvereké a főszerep. Végképp le kellett tehát számolni a „törvényes forradalom” illúziójával, s ebben Lamberg Ferenc megölése, illetve a Fligelytől elvett levél fontos szerepet játszott: Batthyány álláspontját alapvetően változtatta meg.

Már 1848 májusában hírek érkeztek az „illír rakoncátlanságok”-ról. Csányi László, aki ezt a szókapcsolatot leírta, királyi biztosként kapta feladatul a Drávavonal megerősítését, azaz a hon védelmét. A Dráva túloldalán gyülekező erők élére olyan parancsnokot nevezett ki a bécsi udvar, akinek kezében eddig soha nem tapasztalt hatalom koncentrálódott, hiszen eddig a horvát báni méltóságot és a horvátországi főhadparancsnok tisztségét nem töltötte be ugyanaz a személy. Jellasics 1848. március 23-ától horvát bán, április 7-étől altábornagy, zágrábi főhadparancsnok nagy létszámfölényben levő hadserege lényegében a Habsburg Birodalom megóvásáért szállt harcba, s Latour hadügyminiszter szerint az volt a feladata, hogy véget vessen a magyar rebellióknak. Jellasics hadosztályparancsnokai kiérdemesült osztrák katonák voltak: Hartlieb altábornagy, valamint Kempen és Schmiedl tábornokok. Hat brigádját négy tábornok és két ezredes vezette. Az osztrák–horvát sereg szinte akadálytalanul vonult rabolva és fosztogatva Nagykanizsán át két oszlopban Székesfehérvár felé (Lepsényen át Jellasics és Kempen, Enyingen át Hartlieb oszlopa haladt, Mezőkomáromnál keltek át a Sión). A sereg Székesfehérvárnál egyesült, és itt szándékozott bevárni tartalékát, a délről közelítő Roth és Phillippovich vezette hadtestet. A fővezér vonulásának ebből a dicső szakaszából írta Latour hadügyminiszternek: „Seregeim a legcsekélyebb ellenállás nélkül diadallal vonulnak előre. Néhány nap múlva Pesten leszek. S innen, a lázadás fészkeből majd mi diktáljuk a megadás feltételeit.”

Jellasics altábornagy több mint 48 ezer főnyi serege élén lépte át a Drávát 1848. szeptember 11-én. Ez a menetelés augusztus végén Fiume megszállásával kezdődött, és a bécsi futással végződött. A szeptember 27-én rögzített létszámadatok szerint 48 ezer harcképes emberrel számoltak, ám Hermann Róbert szerint ebbe a Roth-hadtestet is beleszámolták. Ma már tudjuk, hogy akkor már remény

[*Nemzet és hagyomány*]

sem igen volt arra, hogy találkozzanak. A maradék 40 ezer ember vehetett volna részt a pákozdi csatában, ám a legerősebb hadtest, a Hartlieb-hadosztály (17 ezer ember) késve kapott parancs miatt már csak a csata lezajlása után érkezett meg a csataterre. Hermann Róbert legújabb adatai szerint a magyar haderő létszáma meghaladta a 17 ezret; 42 löveg és több mint 2 ezer ló állt a rendelkezésükre.

A létszámadatokból látható, hogy az ellenség számbeli fölénye jelentős volt, ám az is fontos, hogy Jellasics hadserege magyarországi dicsőségesnek szánt vonulása alatt fogyott, a magyar hadseregé pedig folyamatosan kiegészült, és ami még enél is fontosabb, minőségileg (lovassággal, tüzérséggel és tüzérvél) javult.

Különösen feltűnő volt még a laikusok előtt is, hogy milyen gyenge Jellasics könnyűlovassága. „Jézus, Mária, ezek is huszárok!” – kiáltotta az adoma szerint egy kofa, amikor meglátta a báni lovasságot. El is nevezte őket a fullánkos népnyelv Jézus-Mária huszároknak. Jellasics hadserege szinte „vakon és süketen” (tehát a gyenge lovasság miatt felderítés nélkül) érkezett az idegen terepre, és rajtaütésekre is képtelen volt. Tüzérségi ereje is gyenge volt: főként háromfontos lövegei és rakétaütegei voltak. Ha igaz az, hogy a pákozdi csatateren a centrumbeli hadműveletet a magyar tüzérség fölénye nyerte meg, akkor igaz az is, hogy viszont Jellasicsé veszítette el. Fontos ugyanakkor az, hogy kézi lőfegyverek között elsőrendű, modern fegyvereket is láttak: ilyenek voltak az ozorai fegyverletéltelkor zsákmányolt belga puskák is, amelyek ezután a magyarokat erősítették.

A magyar seregek igen nagy előnyére szolgált az, hogy a csapatok hátában felkelt nép, valamint a Perczel Mór és Görgey Artúr vezette különítmény megakadályozta Jellasics seregének a hátszággal való kapcsolatát, és a tartalékkal való egyesülését. Ebből következett többek között az is, hogy az utánpótlás elmaradása miatt a horvát hadsereg vonulási útját nagyon kiélte. A nevezetes Fligely őrnagytól elvett levélben is szerepelt: Fehérvárt el kell hagyniuk, mert nincs ellátásuk, sőt ez volt később az oka annak is, hogy a pákozdi csata után Jellasics Komárom–Bécs felé vette az útját, nem tarthatta meg fehérvári állásait. Székesfehérváron tehát sorsára hagyta helyőrségét, amit október 3-án a fehérvári nemzetőrök vezetésével a népfölkelés fegyverzett le. A több mint ezer főnyi helyőrség, a katonai kórház 50 főnyi személyzetének, illetve a 400 horvát sebesültnek lefegyverzése győzelemértékű haditett volt.

A magyar sereget Veszprémben összpontosították, ám ez a táborhely szeptember 15-e, István nádor főparancsnokká való felkérése után – amint nyilvánvalóvá vált, hogy Jellasics főerői a Balaton déli partján közelednek – Székesfehérvárra került át. Az újonnan táborba szálló hadseregrészek már a Maroshegy környékén kialakított táborhelyen gyülekeztek.

István nádor mindenesetre eléggé lehangoltan értesítette a miniszterelnököt: Fehérváron „más fegyveres erőt nem találtam, mint az 1180 főből álló tolnai önkéntes zászlóalj”. Szeptember 20-a után ide érkezett a visszavonuló Teleki Ádám vezette drávai hadsereg is. Itt vette át a hadsereg parancsnokságát Móga János altábornagy, bár ezen feladat elvállalására hamarosan Kiss Ernő is megérkezett Kosuth levélbeli felkérésére. Kiss Ernő végül is jelen volt a csatateren, de parancsno-

ki feladatot nem látott el, viszont kíséretében érkezett az a Kohlmann József százados, aki az elkövetkezendő napokban a pákozdi csata haditervét kidolgozta. (Ugyancsak Kiss Ernő segédtsíztjeként érkezett Vendrei-Aschermann Ferenc is, a csata egyik leírója.)

A székesfehérvári főhadiszálláson igen lázas munka kezdődött. Szeptember 24-éig a védelmi terv a Sárrét és Székesfehérvár megerősítésére épült. Ennek eleme volt a Sárrét elárasztása és a sáncépítés Úrhidánál, Tácsnál és Csíkvárnál. Ezt a tervet talán Kohlmann javaslatára adták fel, mert túlságosan hosszú vonalat kellett volna a túlerővel közeledő ellenséggel szemben védeni. A terv megváltoztatásakor pedig Répássy Mihály őrnagy Württemberg-huszárjai a Mezőkomáromnál átkelő Hardegg-vértesekkel már kisebb csatába bocsátkoztak (szeptember 23.). Most Ivánka Imre önkénteseit Enyingről, a fehérvári nemzetőröket pedig Lepényből kellett bevonni. Az új haditervnek megfelelően szeptember 26-án a magyar sereg elhagyta a várost, utóvédje (parancsnoka Gáspár András volt) még látta egy magaslatról Kempen oszlopának bevonulását.

Jellasicsnak a főváros elfoglalását célzó hadművelet kiindulópontjául volt szüksége Székesfehérvár megszállására.

Fehérvárt az elárasztott Sárréten át Sárszentmihály felől Kempen hadosztálya közelítette meg, majd a főszereg vonult be. Az elővéd megérkezését nagy riadalom fogadta, s rögtön árulásról kezdtek suttogni. A bán seregének közeledtére, a nemzetiségi bizalmatlanság légkörében a nyár folyamán gyanússá vált a fehérvári szerb közösség, akiket, illetve papjukat, Teodor Odzsicsot illírizmussal vádolták. Ez a gyanú éppúgy nem igazolódott azonban, mint a szeptemberi másik: hogy tudniillik a bán embereivel sokat mutatkozó, a bánhoz bejáratos volt megyei adminisztrátor, Zichy Ödön gróf lett volna az áruló. Az ügy kivizsgálásával megbízott Kállay Ödön kormánybiztos kiderítette ugyanis, hogy a grófnak nem volt közvetlen köze az áruláshoz. A sárszentmihályi Zichy-uradalom elcsapott szerb tanítója vezette a járható gázlókon Fehérvárra Jellasics elővédjét. A vizsgálat szerint a Gruics Lázár nevű tanító éppen a grófon akart tetteivel bosszút állni elbocsátása miatt, s íme Zichy Ödön bitófán végezte, míg a tanító 35 forint zsoldot élvezett Jellasics hadseregében.

A bán a székesfehérvári püspöki palotában szállt meg, a sereg a vásártéren és a budai út két oldalán vert tábor. A tábori kórházat mintegy 360 beteggel a ciszterci rendházba telepítették. Másnap a bán magyar tábornoki egyenruhában a császári himnusz hangjaira vonult végig a városon.

Jellasics nyilvánvaló célja a főváros elfoglalása volt, így a szeptember 26-án elfoglalt Székesfehérvárról Buda felé indult.

A magyar sereg nem várhatott tovább. A szeptember 28-ai híres és viharos sukorói haditanácson – Batthyány Lajos szavai hatására – a református templomban végül is a főváros és ezzel a forradalom végveszélyének az érve győzött, valamint az a józan belátás, hogy a Velencei-tó északi partja és a hegység közé szorított ellenséget csak itt lehetséges legyőzni. Tovább nem lehet halogatni a harcot.

Hadállását a magyar sereg folyamatosan foglalta el, tehát volt némi idejük a terepviszonyokat megismerni. Időben intézkedtek az oldalfedezetekről is, hi-

[*Nemzet és hagyomány*]

szén a délről jövő utak ellenőrzésére Csepel-sziget központtal a Görgey vezette egység fejlődött fel. A Velencei-tótól délre állomásozó Perczel Mór vezette csapat elhelyezése jó szolgálatot tett a csata utáni éjjeli visszavonulás fedezésére. Észak felől éppen a csata idején és éppen a legjobbkor érkezett meg Zámolyra Kisfaludy Mór önkéntes egysége.

A pákozdi csata veszteségeit mindkét oldalon csak becsülni lehet. Móga János az ellenfél veszteségeit (sebesültek és halottak) 100 főre becsülte, de tudjuk, hogy csak a Székesfehérváron sorsukra hagyott sebesültek száma is több volt négyszáznál (igaz azonban, hogy a ciszterci rendházban berendezett kórházban régebbi sebesültek és betegek is voltak). A magyar honvédek közül hét halott és 37 sebesült maradt a csatatéren. A sebesültek közül többen utóbb a martonvásári főhadiszálláson (a Brunsvik-kastélyban) berendezett kórházban haltak meg. Aszódy János nemzetőrt, Dobin László „Vaza Ezredből” való közlegényt, Rozenberg József „Porosz Herczeg Ezredből” való muzsikust, Tóth Lajos pesti szekerész nemzetőrt és Bless Ventzel „Hunyadi csapatból” való közlegényt Martonvásáron temették el. További halottakat Velencén is eltemettek, sajnos nevük feljegyzése nélkül. A súlyos sebesültekből vittek a székesfehérvári hadikórházba is, bár a kórház csak napokkal a csata után cserélt gazdát. A belvárosi plébánia tábortábori kórházi anyakönyve szerint itt halt meg Kisspál Mihály Nógrád megyei, Illés György Zala megyei, Bányás János Abaúj megyei nemzetőr, illetve Angos József és Bognár János Erneszt gyalogezredbeli közvitéz. Mindannyiukat, ahogy az itt meghalt 13 horvát és 1 szerb sebesültet is, a Sóstói temetőbe temették (pedig a szerb nem egyesült, azaz görögkeleti vallású volt).

Az ütközet mérlegét Móga János a miniszterelnöknek írt jelentésében a következőképpen vontta meg: „Ámbár seregünk egy teljes győzelmet vívott ki, minthogy magát első állásában megtartotta, mégis katonai nézetből ezen ütközetnek eredménye csekély, ellenben nagyobb erkölcsi hatást tett az új csapatra, a mennyiben helyét első megütközés alkalmával diadalmasan meg tudta tartani.”

Csányi már Martonvásárról küldte el jelentését: „Ez volt az első nap, mely a körülményekhez képest teljesen kielégítő, részint mert meggyőzött bennünket, hogy a seregre bízást lehet számolni és azok tisztikarára, részint mert valamint a mi seregünknek a szerencsés eredmény morális erejét nevezetesen felemelte, úgy lehangolta büszke magabiztosságát az ellenségnek.”

A fegyverszüneti tárgyalásokat, magyar tapogatózások és egyéni akciók után Jellasics indította, a megállapodás előkészítésében Mihlpökh József, Szapáry Antal és Kiss Ernő vett részt, horvát részről pedig Zeisberg tábornok és Hompeck ezredes. Kiss Ernő Mészáros Lázárral együtt – aki Martonvásáron a főhadiszálláson látogatást tett – hamarosan elutazott.

A fegyverszünet megkötésének nagy ellenzője volt Perczel Mór, akit a csatában való mellőzöttsége miatt, mintegy kiengesztelésül, bízott meg Móga a Roth-hadtest elleni „hadi operáció” vezetésével, s ezzel serege kivált a drávai hadtestből. Perczelt Görgey fölé rendelték. A hadművelet sikere egyben a kettejük vetélkedésének is melegágya lett.

A Görgey őrnagy által kiépített Roth-ellenes őrláncon akadt fenn az események egyik szerencsétlen résztvevője, Zichy Ödön, Fejér megye volt főispáni adminisztrátora (egyébként gróf Batthyány Lajos sógora), akit a Görgey vezette hadbíróóság az ellenséggel való „czimboráskodása” miatt kötél általi halálra ítélte. A statáriális ítéletet a Csepel-szigeti Lóréven azonnal végre is hajtották. Ezen a helyen ma emlékkápolna áll, a gróf sírja azonban Kálozon található.

A Roth és Philippovich tábornokok vezette sereg szeptember 21-én kelt át a Dráván, Pécssett váratlanul megjelenő szálláscsinálójuk 9028 főre kért kenyeret. A hadoszlop legértékesebb részét a brodi és gradiskai ezred 3–3 zászlóalja jelentette; a források megjegyzik róluk, hogy vadonatúj puskákkal voltak felszerelve. Lovassága csekély volt, tüzérsége 12 ágyút kezelte.

Baranyán és Tolnán keresztülhaladtukban elsősorban a hátuk mögött tevékenykedő népfölkelőknek és nemzetőröknek volt nagy szerepük. Oroszlón és Pincehelyen például feltartóztatták és lefoglalták felszerelésüket, illetve elvágták utánpótlásukat. Egész Székesfehérvár felé vivő útjukat a népfölkelők keserítették meg: szeptember 26-ától teljesen elvágták a főszereggel való összeköttetésüket. Gyakorlatilag ezzel pecsételődött meg a hadtest sorsa, hiszen a posta elfogásával, a mellékutakra való kényszerülésekkel, a hidak felszedésével vagy a kisebb lövöldözésekkel lassították és bizonytalaná tették útjukat. Így mire Székesfehérvár alá értek október 4-én, ott már foglyul ejtették Jellasics helyőrségét, sőt a Sóstónál és a Fövény felé vezető úton már a Pákozdon győztes seregből segítségül küldött egység állomásozott Begg őrnagy vezetésével.

Ezután kezdődött a még keservesebb, a visszafelé vezető út, amikor már szemből kapták a népfölkelést és hátukba a pákozdi csata után leválasztott, a Görgeyvel egyesített 5. támadó sereget. Ez a sereg a Pákozdnál szerepelt egység mellett kunsági és szabolcsi nemzetőrökből, a Hunyadi és a Zrínyi csapat egységeiből, a Miklós-huszárok 2 századából (vezetőjük Gáspár András százados, aki éppen ezen akció sikere miatt lesz őrnaggyá) és csekély tüzérségből állt.

Roth és Philippovich tábornokok Báránánál, Tácsnál majd Káloznál is veszteségeket szenvedtek a Fejér, Tolna és Veszprém megyei népfölkelők és Perczel Mór, illetve Görgey Artúr csapatainak együttműködése következtében. A tartalék visszavonulását Ozoránál, Tótipusztánál Csapó Vilmos őrnagy a Tolna megyei népfölkelők élén akadályozta meg, s így a horvát hadsereg tartalékhadteste (több mint 9 ezer ember) október 7-én, 18 órás kiéheztetés és az őrtüzekkel, dobpegéssel, kiabálással tarkított lélektani hadviselés után, letette a fegyvert. Addigra 15 ezer népfölkelő nézett farkasszemet Rothékkal a Sió túlsó partjáról és a magaslatokról, hátukban pedig felfejlődött a Perczel-hadtest. Görgey tüzéreivel és huszáraival a szilasi magaslatról figyelte „égő kanóccal” az eseményeket. A 12 löveg, a teljes utánpótlás-felszerelés és a 9 ezer fogoly kézi fegyverei így a magyar hadak kezébe kerültek. Az Illyés Gyula által megénekelte „Ozorai példa” a reguláris hadsereg és a népfölkelők mintaszerű együttműködésének vált valódi példájává. A csellel és virtussal szerzett dicsőség verse 1937 óta – érzésem szerint – mára maga vált a néphagyomány forrásává.

[*Nemzet és hagyomány*]

Az ozorai hídnál lefegyverzett foglyok egy részét hazaküldték, másik részüket a Tisza-szabályozásnál dolgoztatták. A tisztek a szabadságharc végéig foglyok maradtak.

A tolnai népfölkelők három ágyút és zászlajukra emlékszalagot kaptak jutalmul. Az előléptetett, de címzetes állományban maradó Csapó Vilmos jutalmul egy paripát választhatott a zsákmányból. Perczel Mór Muraközbe induló serege is fel tudta használni a zsákmányolt ágyúkat.

A pákozdi csata az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc fiatal hadseregének első győzelmét hozta a márciusi forradalom vívmányai ellen fellépő, Habsburg birodalmi érdekeket védő Jellasics altábornagy serege felett. A győzelem olyan történelmi időszakban következett be, akkor bizonyította a honvédség harc-képességét, amikor a forradalom létérdekei forogtak kockán. A pákozdi győzelem elsősorban erkölcsi és politikai siker volt, amelynek hatása a szabadságharc egész győzelmes időszakában erőt adott a további küzdelemre. A Pákozdi, Sukoró és Pátka közötti tájon lejátszódó csata a főeregek összecsapása volt, melyben hadi célját, a főváros elfoglalásának megakadályozását, a magyar sereg érte el. Jellasicsé következképp nem. Fontos azt is megismételni: a hadműveletek folyamán Jellasics erői gyengültek, míg a magyaroké erősödtek.

A népfölkelés akciói Pincehelynél, Báránánál, Tácnál és Káloznál megakadályozták a Roth-hadtest egyesülését a fősereggel. Egyáltalán leszögezhető, hogy a Jellasics-féle hadsereg kommunikációja szétzilálódott, a magyar erők együttműködése sikeres volt. A magyar oldalvéd és a horvát tartalék összecsapása és fegyverletétele Ozoránál, 1848. október 7-én, illetve a helyőrség székesfehérvári lefegyverzése igazi, teljes győzelmet jelent. S nem csupán azért, mert fegyvereik és felszerelésük a magyar hadsereg kezére került, hanem azért is, mert kivonták ezt a több mint 10 ezer embert az ellenséges haderőből. Ennek a rövid hónapnak az eseményei tehát megalapozták azt, hogy az ősz végére a Dráva-vonal fölszabadult, hogy magyar kézen sikerült tartani az erődöket (tudjuk, hogy ennek döntő szerepe lesz a szabadságharc befejezése kapcsán), és így végső soron azt, hogy pillanatnyilag sikerült elkerülni a katonai összeomlást, sőt az ellenségtől sikerült a Dunántúlt megtisztítani.

Mindez abban nyilvánult meg, hogy a Jellasics-hadsereg többszörös túlerejét nem tudta katonai sikerre fordítani. Nagy csalódást jelentett a bán számára, hogy magyarországi útján sem a sozredni, sem pedig a huszáralakulatok nem mutattak nagy hajlandóságot arra, hogy hozzá csatlakozzanak. Ezt a maga mentiségére érvként Jellasics is használta akkor, amikor pákozdi fiaskójáról beszámolt. Különösen áll ez a mentegőzés abból a szempontból, hogy egész akciója alatt szüksége lett volna a könnyűlovasság erősítésére, hiszen mind a fősergnek, mind a Roth-hadtestnek a huszárság gyenge pontja, illetve hiányossága volt. Lényeges erősítést azonban nem kapott.

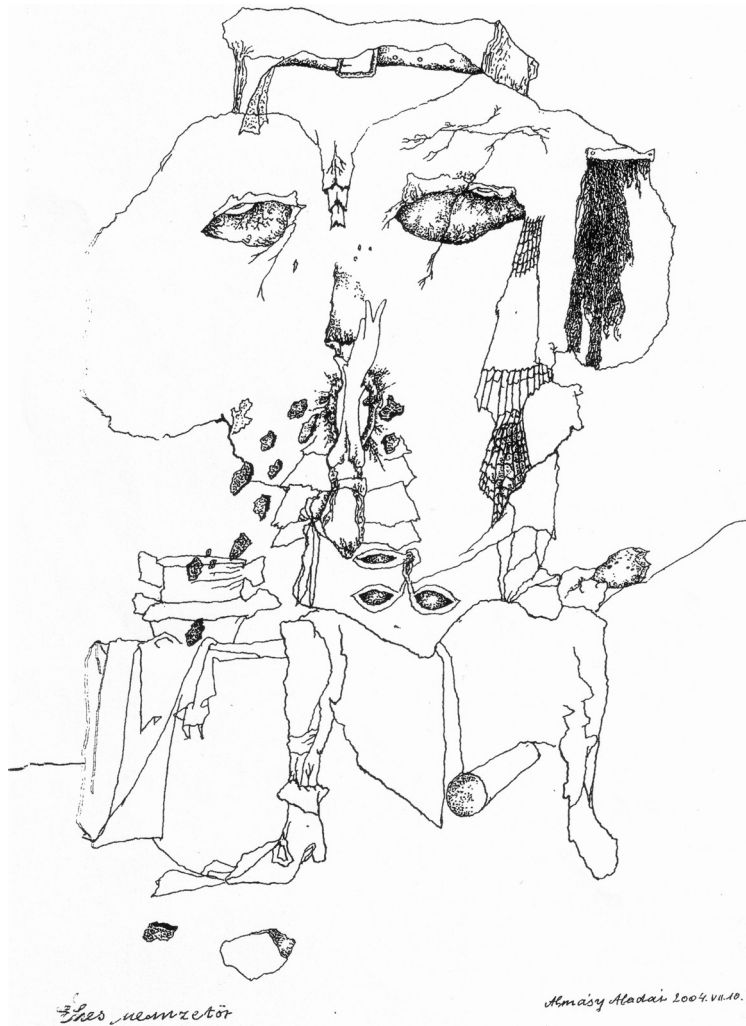
Igaza van Hermann Róbertnek abban, hogy a siker elmaradásában hadászati okok mellett egy lényeges politikai is szerepel. Az tudniillik, hogy a császári udvar az egész akció idején nem részesítette nyílt, tehát politikai támogatásban.

[*Nemzet és bagyomány*]

A Lamberg haláláról beszámoló hírek ebből a szempontból is döntőnek bizonyultak: október 3-án, Batthyány Lajos formális lemondása után lényegében a Lamberg-küldetéssel Jellasicsot tisztelték meg. Ekkortól ő, a pákozdi vesztes lett Magyarország teljhatalmú királyi biztosa, az országban található összes fegyveres erő főparancsnoka. A császári manifesztum persze egyúttal feloszlatta a magyar országgyűlést is, és statáriumot vezetett be.

Nem kis szépséghiba, hogy a pákozdi fiaskóról és a császári érdekekért hadba lépő hadseregrészek (a székesfehérvári horvát helyőrség és a Roth-hadtest) lefegyverzéséről még mit sem tudtak, és az október 6-ai bécsi forradalom is csak ezután következett.

Az október 3-án hivatalba lépő királyi biztosnak mindez nem vált ugyan dicsőségére, de azért nagy katonai karriert jelentett.

Almásy Aladár műve